

Željko Tomičić

UDK: 902.3(497.5Rudina)

Izvorni znanstveni članak

Rukopis prihvaćen za tisak: 13.9.2013.

NOVIJE ARHEOLOŠKE SPOZNAJE O RUDINI

Sažetak

U razdoblju 2001. – 2003. godine javni znanstveni Institut za arheologiju u suradnji s Gradskim muzejom u Požezi i uz nadzor Konzervatorskog odjela u Požezi te sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske provodio je, u izuzetno kratkotrajnim kampanjama, ciljana arheološka istraživanja i izradu odgovarajuće temeljne arheološke i antropološke dokumentacije na položaju Rudina, poznatom kao benediktinski samostan sv. Mihovila arkandela. U obradu antropološke građe uključen je Odsjek za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Istraživanja su u početnoj etapi (2001.) obuhvatila izradu općega geodetskog situacijskog plana sveukupnoga spomeničkog kompleksa benediktinskog samostana sv. Mihovila arkandela, potom sustavno registriranje prije otkrivenih grobnih cjelina te pohranu i obradu antropoloških osteoloških nalaza.

Daljnja istraživanja (2002. i 2003.) bila su usmjerena na pojašnjavanje detalja unutar florisa romaničkoag sakralnog objekta, tj. crkve sv. Mihovila arkandela. Tijekom 2002. godine istraživao je zapadni pretprostor ispred zapadnog pročelja crkve, uz registriranje i dokumentiranje tamošnjih grobnih cjelina. Potom je tijekom 2003. godine uslijedilo i istraživanje istočnog dijela florisa, tj. triju apsida i pripadajućeg dijela svetišta u kojem su registrirane zanimljive grobne cjeline s odgovarajućim posebice iskazljivim grobnim inventarom.

Novija arheološka istraživanja obogatila su kulturno-povijesnu i umjetničku predodžbu o spomeničkom kompleksu podno Pšunja, jer su dobivene nove spoznaje o dragocjenim nalazima papinskih bula, statusu pokojnika i dopune podataka o antropološkoj građi. Na temelju prijašnjih nalaza okova uglova knjiga (nauglica) pribavljeni su i jasni dokazi o postojanju samostanske knjižnice nabožnih knjiga iz kasnoga srednjovjekovlja (svršetak 15. stoljeća).

Usporedbom florisa rudinskoga kompleksa sa sinkronim spomenicima, tj. benediktinskim samostanima raspoređenih diljem srednjeg Podunavlja (npr. Somogyvár, Garamszentbenedek, Dombóvár, Kolozsmonostor) prepoznate su sličnosti, a u jednom slučaju (opatija u Jásdu) i mogući neposredni umjetnički kontakti.

Vrijednost novijih istraživanja sve naglašenije upućuje na nužnost razrade dobro osmišljenog programa žurne konzervacije do sada otkrivene sakralne arhitekture i usporednog interdisciplinarnog proučavanja njegove, zacijelo prostrane, topografije i važnosti za afirmaciju kulturne baštine Hrvatske u tre-

nutku njezina neposrednog administrativnog i inog uključivanja u zajednicu europskih država.

Ključne riječi: Rudina; benediktinska opatija sv. Mihovila arkandela; arheološka istraživanja; zračne snimke; papinske bule; nabožne knjige; kamena plastika.

PROSTOR

Ako u temelje svojih razmatranja o novijim arheološkim spoznajama pribavljenim istraživanjem benediktinskoga samostana sv. Mihovila arkandela na položaju *Rudina* ugradimo poučnu misao jednog od najvećih umova u povijesti čovječanstva, Alberta Einsteina: „Cilj znanosti je ustanovljenje općih pravila koja određuju međusobnu vezu predmeta i događaja u vremenu i prostoru“ (Einstein, 1941., 46.), tada moramo posegnuti za tim četirima temeljnim odrednicama koje određuju narav spomeničkog kompleksa kojem posvećujemo ove retke. Ako sakralni kompleks na *Rudini* u širem smislu tog pojma shvatimo kao *predmet* svojega znanstvenog zanimanja, tada moramo na prvome mjestu posegnuti za kategorijom *prostora* s kojim su organski povezani i određeni *događaji* u *vremenu*. To je složen splet činitelja koji je u dubini vremena na položaju *Rudina* vrlo rano sretno isprepleo sve bitne sastavnice za oblikovanje jedinstvenog kulturno-povijesnog kompleksa. Na tom su izuzetno pogodnom i zaštićenom položaju dugoga trajanja života, od prapovijesti, preko antičkog do srednjovjekovnog i novovjekovnog razdoblja, oblikovani raznovrsni scenariji organizacije prostora. Središnje je mjesto na prostranoj zaravni podno Psunja bilo od pradavnih vremena prekriveno šumama koje su brojni naraštaji sustavno prorjeđivali oblikujući osnovne prostorne životne pretpostavke.

Pokretni tvarni nalazi, prikupljeni slučajno ili svjesnim arheološkim istraživanjima, sigurna su svjedočanstva kontinuiteta naseljavanja zaravni, poznate pod nazivom *Rudina*, od prapovijesti pa do naših dana u kojima se sve izraženije budi zanimanje za detaljnije upoznavanje, vrednovanje i obnovu detalja kulturno-povijesnog naslijeđa te predstavljanjem njezine bogate slojevitosti. U toj se kulturnoj stratigrafiji kriju i bitni detalji europskog naslijeđa.¹

Istaknuti francuski povjesničar Le Goff, u nezaobilaznoj knjizi za poznavanje srednjovjekovlja Europe – *SREDNJOVJEKOVNI IMAGINARIJ Eseji* – posvetio je fenomenu prostora i vremena izuzetno zanimljivo i poučno II. poglavlje pod naslovom

¹ O glavnim bilježjima *Rudine* i posebice literature relevantne za njezino bolje poznavanje saznajemo iz tekstova naših i ponekih inozemnih stručnjaka. U zborniku s okruglog stola o *Rudini* nekoliko je kolega podarilo zanimljive arheološke priloge posvećene ranijim arheološkim istraživanjima na položaju samostanskog kompleksa sv. Mihovila arkandela. U tim su priložima dati prikazi: prvih sustavnih arheoloških istraživanja na *Rudini* (Dubravka Sokač-Štimac), fragmenti antike: *Rudina* i okolica od antike do ranog srednjeg vijeka (Goran Đurđević); gotičke keramičke čaše s *Rudine* (Marijana Matijević) i papinska bula s *Rudine* (Vjekoslav Kramberger).

PROSTOR I VRIJEME. *Pustinja-šuma na srednjovjekovnom zapadu* (Le Goff, 1993.).² To je štivo polazište našim promišljanjima o važnosti prostora na položaju Rudina.

Pokušamo li se u svojem pristupu spomeničkom sklopu na Rudini približiti mogućem srednjovjekovnom scenariju, tada zamišljamo krajobraz u kojem dominiraju šume, posebice kao prirodna zaštita sjeverne strane zaravni podnožja Psunja (karta 1). Pritom smo u svojem radu svjesni prijašnjih prapovijesnih i antičkih scenarija, koji tvore važne matrice života, ali ih ovom prigodom ipak zaobilazimo.

Karta 1. Položaj Rudin Grada, tj. Rudine, na Jozefinskom zemljovidu dijela Požeškoga komitata.

Prije spomenuta šuma u srednjem je vijeku, od oko 500. do otprilike 1200. god., prema mišljenju francuskoga klimatskog topologa razdoblja Charlesa Higouneta, značila je utočište svetih ljudi, pustinjaka-monaha, dakle odgovarajuće *duhovne otoke*, ali podjednako i područje lova, prikupljanja drva, ugljena, meda i žira za svinje te voska za svijeće (Le Goff, 1993., 80, bilj. 17). Bilo je to dakle dodatno područje gos-

² Le Goff, Jacques (1985. i 1993. – prijevod), *SREDNJOVJEKOVNI IMAGINARIJ Eseji*, II. poglavlje – PROSTOR I VRIJEME *Pustinja-šuma na srednjovjekovnom zapadu*, Zagreb, 1993., *Antibarbarus*, 79-90.

podarskog života. Šuma je u zapadnom srednjovjekovlju bila *eremum*, „pustinja“, sklonište za poganske kultove, ali i za pustinjake te monahe (Le Goff, 1993., 82, bilj. 22). U kartularu Sainte-Foy de Conquesa za godinu 1065. postoji spis koji naznačuje da se jedna samostanska zajednica smjestila na mjestu gdje „ne postojale nikakve ljudske nastambe osim one hajduka u šumi“ (Le Goff, 1993., 82, bilj. 22.).³

Proučavajući ekološke, klimatske i socio-ekonomske probleme u prošlosti zapadne Europe, u razdoblju 300. – 1500. godine, posebice u srednjovjekovlju, britanski je paleoklimatolog Evan Fraser prepoznao neke bitne činitelje koje je usporedio sa suvremenim događajima (Fraser, 2011., 1269-1279). Prema njegovu podrobnom istraživanju, srednjovjekovna se Europa tijekom 12. stoljeća pomaknula od preživljavajućega poljodjelskog gospodarstva, koje je nastalo nakon raspada Rimskog Carstva, prema takvom gdje je prostorno raspršena trgovina agrarnom robom pomogla poduprijeti kompleksno društvo koje je posvećeno znatnim sredstvima kulturnoga rada (Fraser, 2011., 1269.). Taj je pomak bio olakšan novim institucionalnim organiziranjem usmjerenim prema samostanskim redovima koji su priskrbili kako nove napredne tehnologije poljodjelstva i prerade hrane tako i korištenje trgovačkim pravcima. Sve je to pridonijelo porastu populacije i krčenju zemlje, ali i koncentraciji bogatstva u malom broju zajednica koje su stalno bile ovisne o sustavno rastućem iskorištavanju okruženja u potrazi za prirodnim bogatstvima. Takav je sustav, kontinentalnih razmjera, bio ranjiv na klimu, gospodarske i zdravstvene šokove (epidemije). Tim ugrozama valja pridodati primjerice i velike ratničke pohode Mongola, koji su sredinom 13. stoljeća u znatnoj mjeri ugrozili velik dio Europe. Izvjesno je da je središnji dio međuriječja Drave, Dunava i Save te sveukupni prostor do istočnojadranske obale doživio mongolska pustošenja i pljačkanje te sukladno tome i demografske mijene velikih razmjera. Stoga je u proučavanjima arheologa bitno poznavanje ekologije krajobraza, teorije određene otpornosti nekog konkretnog prostora naseljavanja i ekološke ekonomike uz obvezno uvažavanje sudbonosnih povijesnih događaja.

Današnji naziv položaja benediktinske opatije sv. Mihovila arkandela na *Rudini* čuva pojam za neobrađivo zemljište obraslo travom, tj. utrinu, odnosno tratinu (Anić, 1998., 1097). To je ujedno prikaz nekadašnjeg stanja zaravni na kojoj se prepoznavala u 18. stoljeću nekakva ruševina. Taj toponim očuvao se usmenom narodnom predajom, a iz prije navedenog detalja novovjekovnog zemljovida (karta 1) uočava se i naziv *Rudin Grada*, koji čuva možda uspomenu na tursko zaposjedanje položaja prije utvrđenoga srednjovjekovnog sakralnog kompleksa 1536. godine. Zar posjet *Rudini* i danas ne ostavlja taj dojam, koji je još pojačan i činjenicom da je u vremenskoj lenti korištenja položajem bilo brojnih prapovijesnih i povijesnih mijena i, dakako, devastacija? Pri tome se moramo prisjetiti i svjesne devastacije, tj. intenziv-

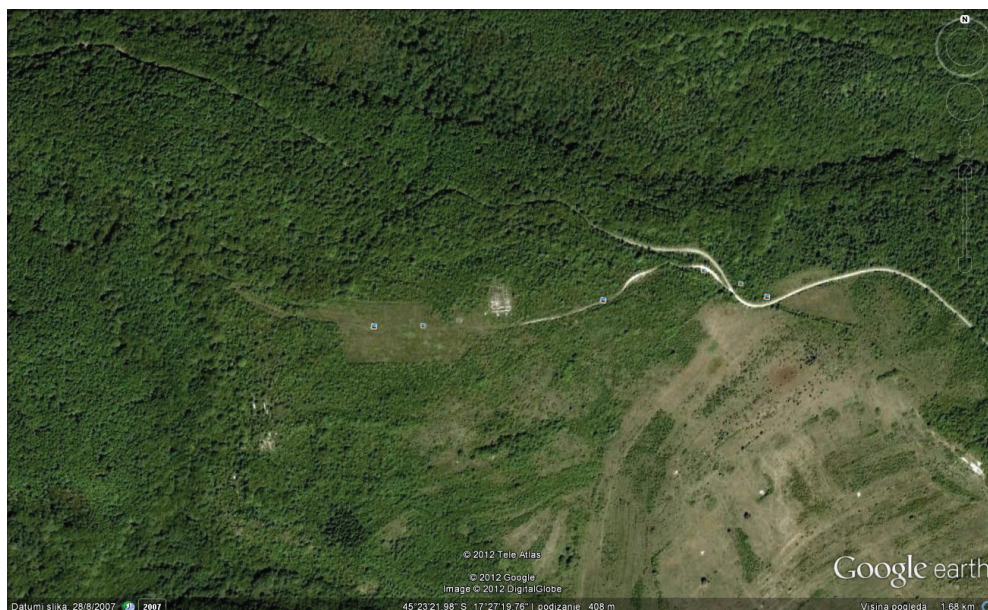
³ Le Goff, 82, bilj. 22. – „Nulla erat habitatio hominum excepta latronorum in silvis.“

ne razgradnje i rasprodaje kamenja sa samostanskog kompleksa koju je provodilo lokalno stanovništvo iz okolnih sela tijekom 19. i 20. stoljeća. To su slike i zapisi koje su nam ostavili prigodom posjeta *Rudini* 1906. i 1907. godine Julije Kempf (1910.) i Gjuro Szabo (1907., 201-209), a kasnije, od naših akademika Matka Peića i Andre Mohorovičića, zatim Anđele Horvat (Horvat, 1962., 11-27), Nade Klaić (Klaić, 1986.) te Bogdana Mesingera, do izuzetnih poznavatelja benediktinske baštine Sándora Tótha (Tóth 2001., 374-378; 427-431), Sene Sekulić-Gvozdanović i Vladimira Gossa (Goss, 2007.). Tom nizu autora valja svakako pridružiti i prvu istraživačicu Dubravku Sokač-Štimac, arheologinju i dugogodišnju ravnateljicu Gradskog muzeja u Požezi, nadasve zaslužnu za hrabro otkrivanje i predstavljanje građevinskih struktura rudinske benediktinske opatije i kulturnog naslijeđa koje nas je trajno predstavilo Europi i svijetu (Sokač-Štimac 1986., 5-32). Benefaktor tih istraživanja bio je zaljubljenik u *Rudinu* i osebujni vizionar obnove benediktinske opatije sv. Mihovila arkandela biskup Gjuro Kokša. Rezultati njegovih plemenitih nastojanja i potpore okupljeni su u monografskom prikazu (*Rudina*, 1997.).

Posegnemo li u svojem prepoznavanju krajobraza *Rudine* za spoznajama tzv. treće dimenzije arheologije, koja se temelji na daljinskom istraživanju i interpretaciji satelitskih i snimaka iz letjelica, tada ćemo moći dobiti realan širok prikaz mikrotopografije rudinske zaravni podno južne padine Psunja (sl. 1).⁴ Pokraj sakralnog spomeničkog kompleksa što ga sa sjevera obilazi *Rudinski potok*, na istočnom dijelu snimke vidljiva je gustom šumom obrašena *Babina dolina*, vjerojatno jedan od prometnih pravaca uz koji se jasno uočava veći, zacijelo obrambeni, objekt kvadratnog tlorisa od kojeg se prema položaju samostana sv. Mihovila arkandela na istoku primjećuju dva dugačka, usporedna obrasla pravca. Možda je riječ o fortifikacijama koje su povezane sa samostanskim sklopom. Jasno je da će tek buduća obilaženja i, svakako, pokusna arheološka istraživanja potvrditi uvjerljivost slike koju nam pruža okomit pogled na izduženu prostranu zaravan. Na navedenoj satelitskoj snimci uočavaju se u pokošenom dijelu zapadno od samostana a jugozapadno od manje jednobrodne crkve relativno brojne veće ili manje mrlje raznolikog, većinom kružnog, tlorisa koje upućuju na moguće tragove nekadašnjih nastambi raspoređenih u dva usporedna niza. Možda je riječ o kućama samostanskih podložnika – kmetova ili o nekom naselju iz starije epohe?

⁴ Upotrijebljena je satelitska snimka položaja *Rudine* preuzeta s *Google earth*. Pogled je s visine od 1.650 m.

Slika 1. Satelitska snimka mikrotopografije samostanskog kompleksa na *Rudini* (prema *Google earth*, 2012.)

Šira slika mikrotopografije spomeničkog kompleksa *Rudine* predstavlja ono što pokriva unutarnji sadržaj. To je pòkosnica, tj. tanak sloj pod kojim se nalaze bitna svojstva kojima u budućnosti valja odrediti karakter, sadržaj i vrijeme postanka te pribaviti brojne odgovore koje arheologiji nude druga znanstvena područja, polja, grane i ogranci. Zanimljivo je primijetiti da postoji veliko suglasje između tzv. Jozefinskog zemljovida i satelitske snimke promatranog prostora u reljefu, hidrografiji, hodologiji i toponimiji.

Posebnu vrijednost konstantnog praćenja i arheološkog vrednovanja spomeničkog kompleksa na *Rudini* pružaju spoznaje o njegovu prostornom rasporedu pribavljene neinvazivnom metodom, tj. geodetskim mjerenjima te daljinskim istraživanjem i interpretacijom. One su doista fascinante i upućuju na realnu potrebu da se, u što skorijoj budućnosti, daljinskim zračnim i geofizičkim istraživanjima i snimanjima te uporabom GIS-a (*Geographic Information System*), pribave planimetrijski planovi koji će prikazivati pojedinačne karakteristike, odnosno sadržaje prije arheoloških zahvata.

Neinvazivno će istraživanje pretpostavljenih detalja mikrotopografske slike prostrane zaravni poznate pod nazivom *Rudina* u znatnoj mjeri proširiti i obogatiti realnu sliku o tom izuzetno važnom prirodnom i spomeničkom parku. U budućim će istraživanjima *Rudine* biti podjednako važno istraživanje okoline nalazišta na glo-

balnoj razini, proučavanjem krajobraza, rekonstrukcijom biljne i životinjske okoline te rekonstrukcijom klime za oblikovanje ljudske okoline. Podjednako važnim bit će proučavanje razmjene i interakcija otkrivanje izvora dobara, njihove proizvodnje i distribucije, odnosno istraživanje prometne infrastrukture nalazišta. To je posao budućih naraštaja istraživača multidisciplinarnog i interdisciplinarnog profila.

•
Kada je moglo biti oblikovanje „prvog“ samostana? To je vrlo složeno pitanje na koje, s pozicije arheologije, u ovom trenutku ne možemo dati pouzdaniji odgovor. Polazište u razmišljanjima možda može biti dedukcija, tj. pretpostavljanje da je na skrovitom, šumom zaštićenom mjestu podno Psunja, u toj srednjovjekovnoj duhovnoj „pustinji“, nastao prvobitan nukleus samostana. Obilnost kamena dokazana je na arheologijom otkrivenom postojećem dijelu crkve i samostana na *Rudini*. Dodajmo tome i okolne guste šume. Dakle, i bogatstvo drvene građe. Svemu tome nedostaje još duhovni poticaj. Kada je on mogao prvi put dodirnuti to sveto mjesto u kojem se prepoznaje konstanta duhovnosti još od tvarno dokazanog ranog kršćanstva?⁵

Je li to bilo već tijekom 6. stoljeća, u doba vladavine cara Justinijana I. (527. – 565.), koji je tijekom uspješne rekonkviste dijelova nekadašnjega Zapadnog Rimskog Carstva, a posebice ratova s istočnim Gotima i njihova istjerivanja iz međuriječja Drave, Dunava i Save, tj. južne Panonije (*Pannonia Prima*, *Pannonia Secunda*) 535. godine, stvarao do smrti (565.) optimalne pretpostavke za obnovu kršćanstva te organizaciju prostora u kojem su već otprije postojala duhovna središta. Možda je to doba nastanka nekog starokršćanskog sakralnog objekta, kakvi nastaju u velikom broju diljem prostranog Justinijanova carstva, ali teško je pretpostaviti i izgradnju samostana. Na to pitanje može dati odgovor samo arheologija svojim sve razgranatijim neinvazivnim metodama istraživanja. Dakle, tek u budućnosti!

Mišljenja smo da je tek u ranom srednjem vijeku nastupio prvi pogodan trenutak kada je prostor južno od rijeke Drave do istočne jadranske obale, nakon okončanja franačko-avarskog ratovanja (796.), odlukama cara Karla Velikog 803. i potom još 811. godine, pripao patrijaršiji u Akvileji. Tada je, na ovdje promatranom prostoru, tj. od Alpa do Dunava, dakle početkom 9. stoljeća, nastupio relativno dinamičan i dobro organiziran proces pokrštavanja slavenskog, djelomično avarskog i otprije zatečenog mješovitog (romanskog) pučanstva. U međuriječje Drave, Dunava i Save dolaze misionari iz udaljenijih krajeva Europe, tj. Franačkoga Carstva, preko patrijaršije u Akvileji, pa je to moguće vrijeme osnivanja prvih samostana, svakako na pogodnim i zaštićenim mjestima, ali i u blizini prometnih pravaca. Tim je uvjetima svakako mogao udovoljavati položaj samostana što ga osniva na *Rudini* najstariji

⁵ Kamen s urezanim ribom.

crkveni red Europe – benediktinci. U doba Karla Velikog benediktinci su tvorili okosnicu prijenosa stare rimske kulture kroz rani srednji vijek, pa je i to bilo poticajno osnivanju i čak objedinjavanju redovničkih zajednica.

Pretpostavljena buduća sustavna istraživanja *Rudine* dat će, zahvaljujući arheolozima, ali i istraživačima drugih komplementarnih znanstvenih polja, odgovor na pitanje utemeljenja prvog samostana podno Psunja.

Kao *locus* prvi se put spominje 1210. u donaciji neke obližnje zemlje viteškom redu templara, a o kontinuitetu života samostana govori svakako podatak da se između 1279. i 1524. godine spominje njegovih deset opata.

Promatrajući primjer hrvatsko-ugarskih likovno-umjetničkih sveza u 12. stoljeću, naš istaknuti povjesničar umjetnosti Miljenko Jurković (Jurković, 1995., 16.), u osvrtu na Kolomanovo graditeljsko darivanje zadarskoga sakralnog sklopa ženskog benediktinskog samostana sv. Marije (zvonikom i kapitularnom dvoranom) između 1105. i 1111. godine, napomenuo je kako je još 1091. godine ugarski kralj Ladislav doveo skupinu benediktinaca iz provansalskog samostana St. Gilles du Gard, a preko pape Urbana II. stigao je i Odilo, budući opat samostana u Somogyváru. Na taj su način potvrđene Kolomanove sveze s francuskim benediktincima, a Jurković s pravom pretpostavlja da je netko od provansalskih benediktinaca bio u kraljevoj pratnji prigodom dolaska u Zadar.⁶

Bitno je znati jesu li francuski benediktinci išta gradili u Mađarskoj i imali posrednog utjecaja i na kasnije benediktinske komplekse, pa time i veće značenje u općem likovnom razvoju visokoga srednjeg vijeka u Hrvatskoj (Jurković, 1995., 16.). Konkretno, u našem slučaju, u izgradnji romaničke crkve sv. Mihovila arkandela na položaju *Rudina*.

Novija arheološka istraživanja

U razdoblju 2001. – 2003. godine javni znanstveni Institut za arheologiju u suradnji s Gradskim muzejom u Požegi i uz nadzor Konzervatorskog odjela u Požegi te sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske provodio je, u izuzetno kratkotrajnim kampanjama, ciljane arheološka istraživanja i izradu odgovarajuće temeljne arheološke i antropološke dokumentacije na položaju *Rudina*, poznatom kao benediktinski samostan sv. Mihovila arkandela. U obradu antropološke građe uključen je Odsjek za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.⁷ Tom su prigodom, tj. 2001., načinjene vertikalna zračna snimka samostanskog kompleksa

⁶ Sveze ugarskih benediktinaca s Francuskom bile su jake. Pokazuju to brojne liturgijske knjige sjevernofrancuskog karaktera, od kojih su neke prigodom osnivanja biskupije dospjele i do Zagreba (Jurković, 1995., 16.).

⁷ O kratkotrajnim arheološkim istraživanjima zaštitnog karaktera za razdoblje od 2001. do 2003. pohranjeni su u Institutu za arheologiju i u Gradskome muzeju u Požegi terenska izvješća i temeljna dokumentacija.

(sl. 2)⁸ te detaljna geodetska snimka arheološkog nalazišta na *Rudini* u mjerilu 1:150 (sl. 3).⁹ Te su snimke bile polaznom osnovom stručnoj ekipi za organizirani sustavni pristup daljnjim arheološkim istraživanjima.¹⁰ Cilj te vrlo kratkotrajne kampanje bio je dokumentiranje prije otkrivenih grobnih cjelina (sl. 4) i pohrana te znanstvena obrada antropoloških osteoloških nalaza u Odsjeku za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. U antropološkoj obradi sudjelovala je stručna ekipa pod vodstvom Marija Šlausa (vidi prilog Marija Novaka). Ukupno su obrađene 73 jedinice otkrivene u grobovima unutar i uokolo romaničke crkve te u apsidi južne gotičke crkve.

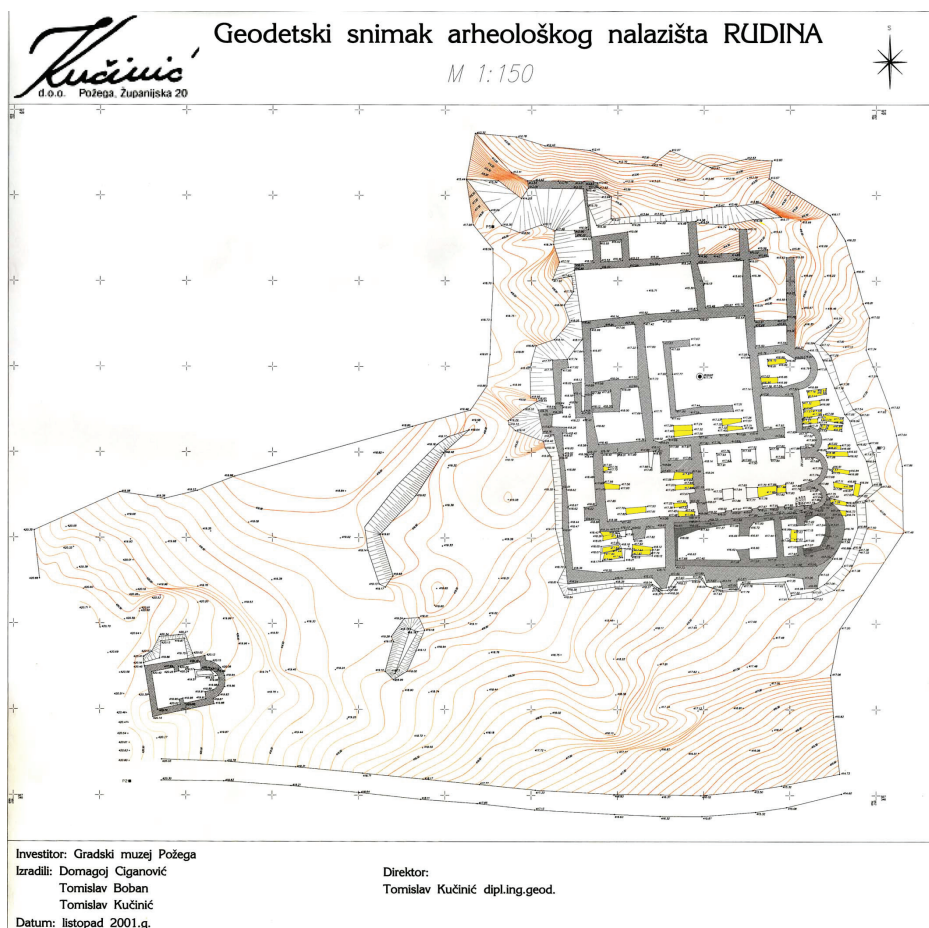

Slika 2. Pogled iz zraka na spomenički kompleks na *Rudini* (snimio 2001. Josip Sudić).

⁸ Vertikalnu snimku iz paraglidera načinio je 2001. godine Josip Sudić.

⁹ Geodetsku snimku nalazišta načinila je stručna ekipa tvrtke KUČINIĆ, d.o.o. u sastavu: Domagoj Ciganović, Tomislav Boban i Tomislav Kučinić.

¹⁰ Stručnu ekipu Instituta za arheologiju činili su 2001. i 2002. godine: Željko Tomičić (voditelj istraživanja), Tatjana Tkalčec i Kristina Jelinčić, a Gradskog muzeja Požege: Dubravka Sokač-Štimac (ravnateljica) i Lidija Španiček. Konzervatorski nadzor obavljao je Žarko Španiček, pročelnik Konzervatorskog odjela u Požezi.

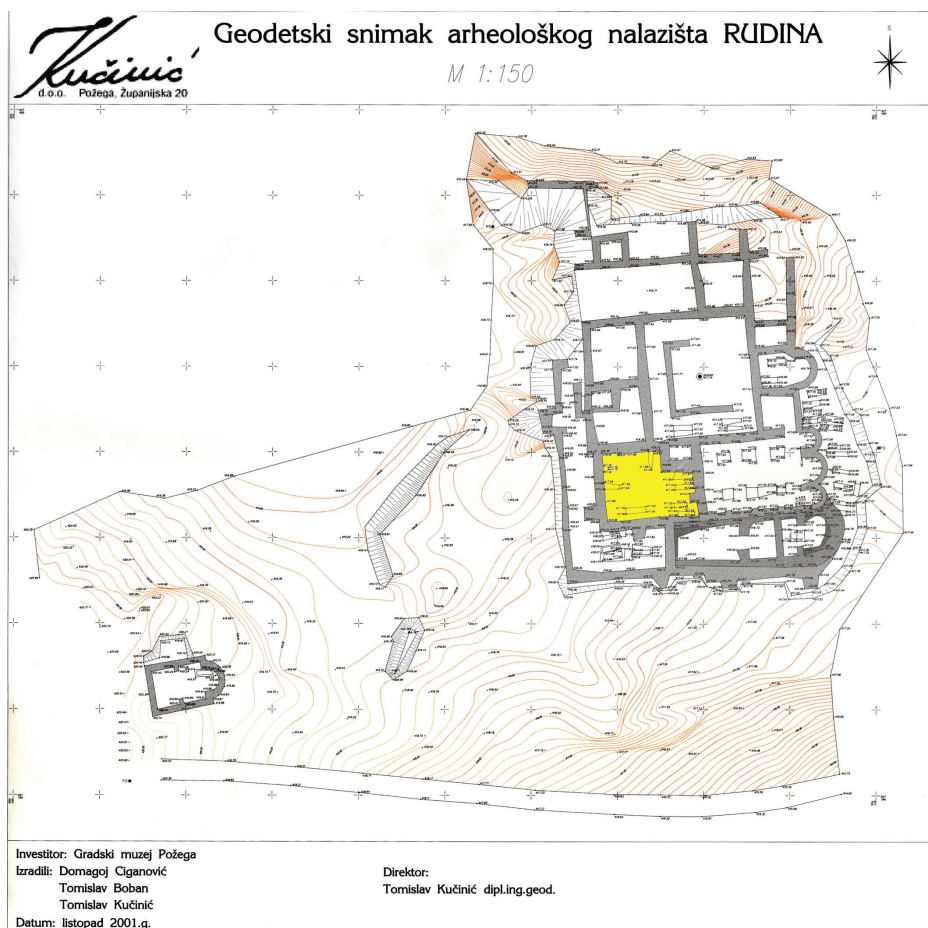

Slika 3. Geodetska snimka spomeničkog kompleksa na Rudini s položajem grobnih cjelina otkrivenih tijekom prijašnjih istraživanja (T. Kučinčić, d.o.o., 2001.).

Godine 2002. pristupilo se definiranju situacije na površini ispred zapadnog pročelja crkve sv. Mihovila unutar kojeg su otkrivene grobne cjeline (sl. 4) koje su također dokumentirane (sl. 5).¹¹

Tijekom treće arheološke kampanje na Rudini u ljeto 2003. godine obavljena su, u granicama danih mogućnosti, kratkotrajna istraživanja istočnih dijelova tlorisa broda i svetišta romaničke crkve te dviju apsida (sl. 6). Istraživane su sjeverna i središnja apsida crkve, a u prostoru ispred njih, dakle u istočnom dijelu broda, otkriveno je i istraženo šest vrlo zanimljivih grobnih cjelina s odgovarajućim iskazljivim grobnim

¹¹ Tomičić, Željko, Tkalčec, Tatjana, Ložnjak, Daria, 2002, *Izvoješće o arheološkom istraživanju nalazišta Rudina kraj Čečavca*, neobjavljeno izvješće Instituta za arheologiju iz Zagreba.

Slika 4. Geodetska snimka spomeničkog kompleksa na Rudini s arheološkom zonom obuhvaćenom 2002. godine (T. Kučinčić, d.o.o., 2002.).

inventarom.¹² O tim istraživanjima izrađeno je i stručno terensko izvješće.¹³ Posebice je zanimljiv arheološki kontekst u kojem su ispred središnje apside crkve registrirane grobne cjeline 59, 60 i 61 (sl. 6), pri čemu je jasno uočljiva superpozicija grobne cjeline 60 u odnosu na grobnu cjelinu 61 (sl. 7). Zanimljiva je grobna cjelina 61, u kojoj je na prsima pokojnika vidljiv trag tkanine (sl. 8).

¹² Stručnu ekipu Instituta za arheologiju činili su tijekom 2003. godine: Željko Tomičić (voditelj istraživanja), Marko Dizdar, Darija Ložnjak Dizdar, Hrvoje Kalafatić, Siniša Krznar, Maja Grabrović, a iz Gradskog Muzeja u Požegi: Dubravka Sokač-Štimac (ravnateljica) i Lidija Španiček. Konzervatorski nadzor obavljao je Žarko Španiček, pročelnik Konzervatorskog odjela u Požegi.

¹³ Tomičić, Željko, Dizdar, Marko, Ložnjak, Daria, 2003. *Izvješće o arheološkim istraživanjima nalazišta Rudina*. Zagreb, dokumentacija Instituta za arheologiju.

Slika 5. Pogled na poneke grobne cjeline tijekom arheološke kampanje 2002. u pretprostoru zapadnog pročelja crkve sv. Mihovila (snimila Kristina Jelinčić).

Nama je posebice bitna i iskazljiva grobna cjeline 59 (sl. 6), smještena sjeverno od grobne cjeline 60, također u istočnom dijelu lađe, tj. u blizini središnje apside crkve (sl. 9a i 9b), stoga donosimo detaljan opis njezina arheološkog konteksta.¹⁴ Kao što je vidljivo iz grobnog zapisnika grobne cjeline 59, ispod pokojnika je otkrivena olovna bula pape Bonifacija IX. (1389. – 1404.) (sl. 10 i 11).¹⁵

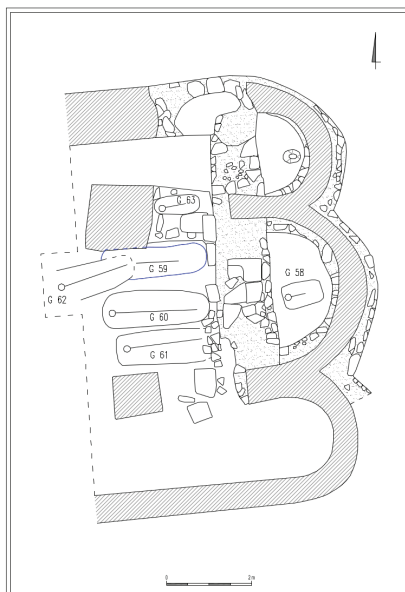
U zapuni tog groba pronađena su i dva primjerka novca koji je uspio identificirati doc. dr. sc. Mato Ilkić s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, na čemu mu nasrdačnije zahvaljujemo. Prvi je novac Žigmunda Luksemburškog (sl. 12) (1387. – 1437.), tj. njegov srebrni denar (1390. – 1427.) (Réthy, Probszt /1958./, br. 121.; Huszár /1979./, br. 576; Unger /1997./, br. 449.). Na Av.[MON.SIGISMUNDI] i dvostruki križ. Na Rv.[+REGIS VNGARIE ET C]. Grb u obliku štita razdijeljen je na četiri polja. Gore su lijevo i dolje desno arpadovske vodoravne crte, a gore desno i dolje lijevo jest brandenburški orao.

Kod drugog primjerka novca (sl. 13) riječ je o srebrnom denaru Antonija II. Panciere (1402. – 1411.), akvilejskog patrijarha, CNI VI, 37, br. 2. Na Av.[+ ANTONIVS PATRIARCA]. Riječi su razdvojene zvjezdicom. U središtu je grb razdijeljen vodoravno u dva nejednaka polja. U donjem je zvijezda, a u gornjem troredni motiv u obliku šahovnice od rombova koji je postavljen dijagonalno od gornjeg lijevog kuta prema donjem desnom. Na Rv. [AQV-ILE-GEN-SIS]. Unutar natpisa su rozete. U središtu polja nalazi se orao raširenih krila i s glavom ulijevo.

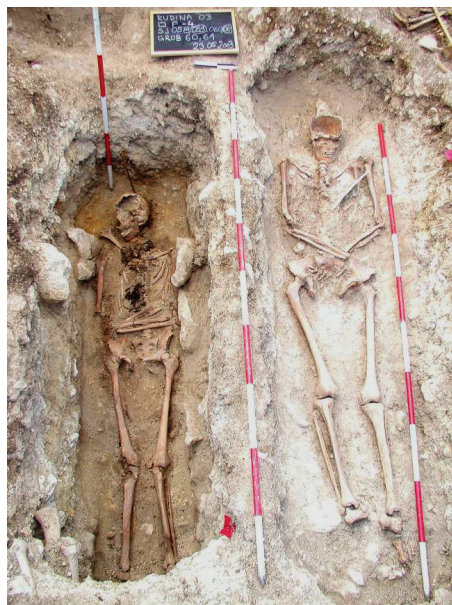
Nakon opisa otkrivenih primjeraka novca iz grobne cjeline 59 valja ih sažeto uklopiti u numizmatički fundus međuriječja Drave, Dunava i Save. Pri tom se osvrtno koristimo podacima analize kolege Mate Ilkića, koji uporno i vrlo uspješno nastoji proniknuti u numizmatički svijet. Novac Žigmunda Luksemburškog česta je pojava u panonskom dijelu Hrvatske, pa mu ne treba navoditi analogije. Denari akvilejskih patrijarha pronađeni su na brojnim nalazištima na području međuriječja kao dijela Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva (Gyöngyössy, 2004., 138-159) – primjerice na području hrvatskog Podunavlja pronađeni su u Vukovaru (Mirnik, 1984., 223-233; Mirnik, 1994., 85-123) i Sotinu. Na bogatom arheološkom nalazištu u Sotinu pronađena su četiri denara akvilejskog patrijarha Antonija II. Panciere, od kojih je jedan objavljen i posve je identičan našem primjerku iz grobne cjeline 59 na *Rudini* (Ilkić, 2010., 387, Kat. br. 42, T. IV, 7).

¹⁴ Grob 59 (zapuna SJ 051, konstrukcija SJ 052, ukop SJ[053]) nalazio se u istočnom dijelu broda crkve u F-4. Raka je bila pravokutnog oblika zaobljenih uglova. U zapadnom dijelu grobna je raka presječena ukopom groba 62 (SJ[063]). Zapunu groba činila je sitna štuta pomiješana sa zemljom. Vrh grobne rake bio je na 417,80 m. U grobu je pronađen slabo uščuvan kostur u ispruženom položaju na leđima. Očuvane su kosti donjih rebara, donjeg dijela kralježnice, kosti zdjelice i kosti nogu. Od visine trbuha pokojnika grobna cjelina 62 poništila je kostur i grobnu cjelinu 59. Grob je bio orijentiran zapad – istok s glavom pokojnika na zapadu. Grobna raka imala je konstrukciju od bijele žbuke (SJ 052) na dnu i donjem dijelu stranica ukopa (SJ[053]). Dno grobne rake bilo je na 417,32 m. U zapuni groba pronađena su dva novca PN 003 i PN 004 te olovna bula PN 006.

¹⁵ Olovnu bulu iz grobne cjeline 59 s *Rudine* nakon konzervatorske obrade nacrtao je i fotografirao Mihovil Golubić, konzervator iz Hrvatskoga restauratorskom zavodu u Zagrebu. Isti je konzervirao i novce iz te grobne cjeline.

Slika 6. Tloris istočnog dijela broda i triju apsida romaničke crkve sv. Mihovila s položajem šest grobnih cjelina otkrivenih tijekom istraživanja 2003. (crtež: Daria Ložnjak Dizdar).

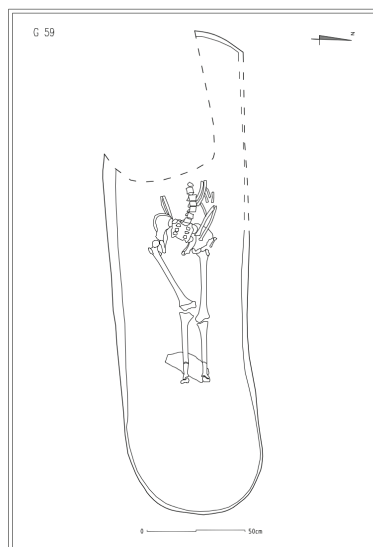

Slika 7. Pogled na grobne cjeline 60 i 61 tijekom istraživanja u središnjoj apsidi crkve 2003. (snimila Daria Ložnjak Dizdar).

Slika 8. Detalj grobne cjeline 61 s vidljivim tragom tkanine na prsima pokojnika (snimila Darija Ložnjak Dizdar).

S obzirom na izrazito važan položaj grobne cjeline 59 u istočnom dijelu svetišta lađe, kao i na priložen novac te papinsku bulu, nameće se logična pomisao da je riječ o ukopu istaknutog pokojnika – možda nekog duhovnog odličnika, ali zasigurno osobe visokog statusa. Na temelju grobnog inventara (bula, novci) možemo ukop u grobnu cjelinu 59 svakako pripisati svršetku 14. i početku 15. stoljeća.

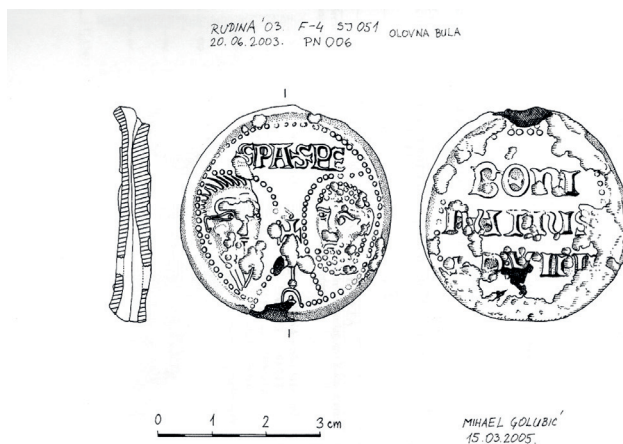

Slika 9a. i 9b. Snimka i crtež grobne cjeline 59 (snimila Darija Ložnjak-Dizdar)

Podjednako je visokog statusa bio, s obzirom na tragove tkanine i položaj rake ispred središnje apside, i ranije navedeni pokojnik iz grobne cjeline 61 (sl. 8).

Slika 10. Olovna bula pape Bonifacija IX. iz grobne cjeline 59 (snimio Hrvoje Jambreč).

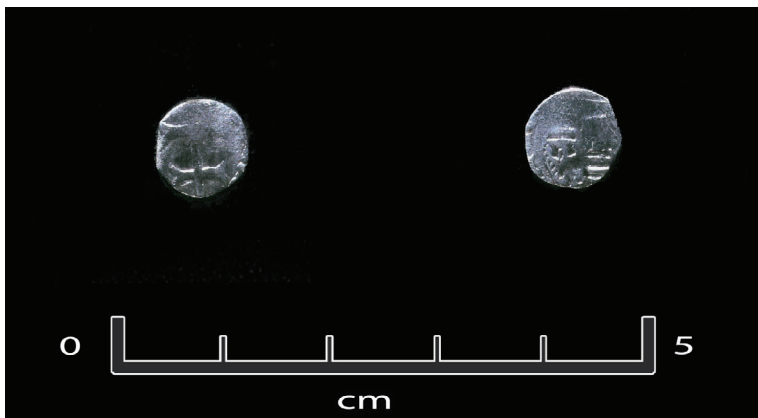

Slika 11. Crtež olovne bule pape Bonifacija IX. iz grobne cjeline 59. Mjerilo 1:1 (crtež M. Golubić).

Na olovnoj buli iz grobne cjeline 59, otkrivenoj u blizini središnje apside romaničke crkve sv. Mihovila na Rudini, prikazani su na aversu: sučeljena tročetvrtinska poprsja sv. Petra i Pavla sa točkastim aureolama (sl. 10 i 11). Između njih nazire se detalj križa. Iznad svetaca je kratica: S-PA S-PE (*Sanctus Paulus, Sanctus Petrus*); toč-

kasta vrpca, tj. bisernica, po obodu; na reversu bule jest natpis: BONI/FATIUS/PP VIII te sigla PP – *Pastor Pastorum*, a uokolo natpisa biserni niz (*njem.* Perlenkreis), tj. točkasta vrpca.

Slika 12. Srebrni denar Žigmunda Luksemburškog (1387. – 1427.) (snimio Hrvoje Jambrek)

Slika 13. Srebrni denar akvilejskog patrijarha Antonija II. Panciera (1402. – 1411.) (snimio Hrvoje Jambrek)

Prema mišljenju naše vrsne arheologinje Tajane Pleše (Pleše, 2012., 130, bilj.11.), okrugla olovna bula (*bullā plumbea*)¹⁶ pape Bonifacija IX. izuzetan je grobni nalaz sam po sebi, i to kako na hrvatskom tako i na širem europskom prostoru.¹⁷ Na *Rudini*

¹⁶ T. Pleše navodi da je dokument ili isprava s kojeg je na vrpici (najčešće od svilenih niti) visio metalni pečat (*sigillum pendans*) od olova, srebra ili zlata imao nepobitnu i punovažnu vrijednost kao zakonski dokument. Rimski su se pape služili isključivo olovnim pečatima (*bullā plumbea*). Šanjek, 2004., 270; <http://www.newadvent.org/cathen/03052b.htm> (2. 4. 2012.).

¹⁷ Pleše, 2012., 130. - Više o papi Bonifaciju IX. (Pietro Tomacelli; oko 1350. godine, Napulj) vidi na: <http://www.newadvent.org/cathen/02670a.htm> (2. 4. 2012.).

su otkrivene čak dvije bule tog pape u pouzdanom arheološkom kontekstu unutar romaničke crkve, odnosno uz njezino zapadno pročelje na koju se naslanja benediktinski samostan, dok je u novije doba odlično ušćuvan primjerak olovne bule istog pape otkriven, u zanimljivom i pouzdano dokumentiranom arheološkom kontekstu, u grobnoj cjelini 071. u zidanoj grobnici nekog odličnika pokopanog u pavlinском samostanu Svih svetih u Strezi (sl. 14) (Pleše, 2012., 131, Sl. 7.).¹⁸

Slika 14. Olovna bula pape Bonifacija IX. (1389. – 1404.) iz groba 071 u zidanoj grobnici unutar pavlinskog samostana Svih svetih u Strezi (prema Pleše, 2012., sl. 7).

Zanimljiva je koncentracija čak triju olovnih bula unutar tlorisa romaničke crkve sv. Mihovila arkandela, dakle unutar središnjega sakralnog objekta rudinskoga samostanskog kompleksa. Pritom je riječ o dvije olovne bule pape Bonifacija IX. od kojih je jedna zatečena u inventaru grobne cjeline 59 (sl. 9a i 9b), dok je drugu otkrio 2004. godine Vjekoslav Kramberger u grobu smještenom u podnožju sjevernog tornja na zapadnom podnožju romaničke crkve (vidi ovdje prilog V. Krambergera). Treću su olovnu bulu pape Eugenija IV. (1441. – 1447.) (sl. 15.), jamačno u nekoj od grobnih cjelina u glavnoj lađi rudinske crkve, još 1998. godine otkrila i potom objavila braća Margetić (Margetić, Margetić, 2005., 290-292).¹⁹

Iznenadujući broj olovnih papinskih bula u romaničkoj crkvi sv. Mihovila upućuje na pokopavanje istaknutijih članova samostanske zajednice, ali i osoba na visokome mjestu društvene ljestvice, pa ti dragocjeni podatci sami po sebi sugeriraju veliku važnost samostanskog kompleksa, koji je jamačno imao kontinuirane

¹⁸ Dimenzije olovne bule iz Streze su: 3.5 x 3.7 cm; težina joj je: 48.9 g, veličina slova iznosi 4 mm, a na vrhu i dnu bule jasno je sačuvana rupa širine 11 mm kroz koju je prolazila vrpca.

¹⁹ Margetić, D., Margetić D. 2005, Pečat pape Eugena IV. s Rudine, *Numizmatičke vijesti* 58, 290-292.; - Šanjek, F., 2004., *Latinska paleografija i diplomatika*, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb.

Slika 15. Olovna bula pape Eugenija IV. otkrivena 1998. u srednjoj lađi crkve sv. Mihovila arkanđela (prema Margetić, D. i Margetić, D. 2005.).

kontakte sa Sv. Petrom na Kaptolu, odnosno Požegom i, dakako, Rimom. Te su sveze na temelju otkrivenih olovnih papinskih bula obuhvaćale raspon od svršetka 14. do sredine 15. stoljeća i dokaz su važnosti sakralnog sklopa na *Rudini*. Cjelinu s bulama činili su i odgovarajući dokumenti ili isprave koji su visjeli na vrpci i bili punopravni zakonski dokumenti priloženi pokojnicima u grobnu raku. Tako sabrani podatci dokazuju postojanje i odgovarajuće pismohrane unutar samostanskog kompleksa u kojoj su se čuvale isprave i dokumenti.

Unutar bogatog fundusa nepokretnih ostataka samostanske arhitekture, kojom dominira romanička crkva sv. Mihovila na *Rudini*, posve izuzetno mjesto pripada sitnim pokretnim nalazima, limenim brončanim umjetničkoobrtnim rukotvorinama koje su u novije doba pobudile posebno zanimanje. Riječ je o okovima uglova korica knjiga, tzv. nauglicama, kakvi su otkriveni, podjednako u duhovnim kao i u svjetovnim središtima kasnoga srednjeg vijeka Slavonije, što su pokazala naša novija istraživanja (Tomičić, 2009., 747-776; Tomičić, 2010.) i kartiranja (Tomičić, 2009., zemljovid 1). Do sada nam je poznato sedam nalazišta te specifične i iskazljive spomeničke kategorije koja je donedavno omogućivala još potpuno neslućene poglede u intenzivan duhovni život našeg sjevera, uklopljenog u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo tijekom vladavine Matije I. Korvina (1458. – 1490.).

Među tim nalazištima sasvim posebno mjesto pripada skupini brončanih limenih nauglica korica knjiga otkrivenih u okviru spomeničkoga kompleksa benediktinskoga samostana sv. Mihovila arkandela na položaju *Rudina*. Ti se nalazi svode na donekadavno neprepoznate primjerke unikatnog umjetničkoobrtnog stvaralaštva u funkciji opremanja knjiga 15. stoljeća (Tomičić, 2009., 747-776).

Manjem broju nalaza okova uglova od korica knjiga, točnije trima tipološkim inačicama primjeraka, te jednoj bočnoj sponi za učvršćenje korica, otkrivenima tijekom 1988. u refektoriju samostana na *Rudini*, smještenom u njegovu sjevernom krilu, posvetili smo nedavno svoju pozornost (sl. 16) (Tomičić, 2009., 752, sl. 10, 1-3). Tom smo prigodom na temelju tipološke razlike naslutili realnu mogućnost postojanja triju različitih knjiga, vrlo vjerojatno nabožnog karaktera, koje su bile u upotrebi u samostanskom refektoriju. Na jednom od primjeraka prepoznat je ukras nalik četverolatičnom cvijetu (Tomičić, 2009., 752, sl. 10, 2), kojemu smo otkrili tipološku srodnost u ponešto kvalitetnije izrađenom primjerku okova ugla korica od knjige pronađenom u zidanoj grobnici unutar crkve svetoga Lovre u Požegi (Tomičić, 2010., sl. 6).

Konačno, na koricama knjiga, koje su se otvarale i u to doba na desnoj strani, pojavljuju se tročlani pravokutni brončani limeni okovi s iskucanim gotičkim slovima u minuskuli (npr. M), obično na gornjoj pločici. Na zadnjoj strani korice knjige su se učvršćivale zakivanjem takvih pravokutnih spona pomoću tri čavlića.

U slučaju benediktinskoga samostana sv. Mihovila arkandela, otkrivenog i istraživanog na položaju *Rudina*, valja naglasiti da je on na svršetku kasnoga srednjeg vijeka bio na jugozapadnom obodu Pečuške biskupije te nedaleko od granice sa Zagrebačkom biskupijom te ujedno međa Požeške županije s Križevačkom (Andrić, 1998., 32). Nadalje, valja se u ovom prikazu podsjetiti i važnoga povijesnog podatka iz 1450. godine koji dokazuje postojanje starije samostanske pismohrane. Naime, spomenute su godine Turci porušili ili oštetili zgrade te spalili rudinski samostanski arhiv, a s njim i pisma o crkvenim povlasticama (Andrić, 1998., 47, b. 70.). Samostanski arhiv mogao se nalaziti u blizini blagovaonice, tj. refektorija, na sjevernoj strani spomeničkog kompleksa, odnosno alternativno i u njegovu zapadnom krilu. S obzirom na podatke u svezi s otkrićem okova upravo u refektoriju, skloni smo pretpostaviti da se i pismohrana, nakon one postradale prigodom rušenja izazvanog požarom 1450. godine, obnovila na starome mjestu. Nakon pustošenja sredinom 15. stoljeća, zaslugom kasnijih dobročinitelja te patrona, arhiva, tj. knjižnica samostana, mogla je biti obnovljena knjigama kojima su pripadali otkriveni brončani ugaoni okovi korica, ali i bočne spona. To obnavljanje knjižnog fonda samostana uslijedilo je, po našem uvjerenju, u posljednja tri desetljeća 15. stoljeća. Naime, prema do sada objavljenim analogijama primjeraka okova uglova korica knjiga, srodnih rudinskim, dobiva se približan okvir moguće datacije knjiga kojima su pripadale.

Na svršetku ovog priloga možemo istaknuti da je benediktinska opatija svetoga Mihovila arkandela na položaju *Rudina* do sada već prepoznata kao slojeviti kulturno-povijesni otok u srcu Slavonije, između ostaloga i zahvaljujući skupini od sedam

Slika 16. Okovi (nauglice) korica kasnosrednjovjekovnih nabožnih knjiga iz 15. stoljeća otkrivenih u samostanu sv. Mihovila arkanđela na *Rudini* (prema Tomičić, 2009., 752, sl. 10, 1-3).

primjeraka okova i spona. Na taj se način *Rudina* još jednom potvrđuje izvorom najiskazljivijih arheoloških, povijesnoumjetničkih i povijesnih spoznaja o kasnom srednjem vijeku promatranog prostora. Uz relativno bogat likovni program i stilski izričaj prepoznat na okovima i sponama, nedostaju nam još uvijek podatci o potencijalnim naručiteljima knjiga kojima su pripadali ti zanimljivi detalji umjetničkoobrtne opreme. Mišljenja smo da ih na prvome mjestu treba tražiti među brojnim patronima koji su se često smjenjivali, a posebno su navedeni u povijesnim izvorima (Andrić, 1998., 31-57.). Posebice se to može odnositi na razdoblje nakon stradavanja samostana što su ga prouzročili Turci 1450. godine, kada se pristupalo obnovi objekata toga kompleksa, ali i postradalog arhiva. Među benefaktorima valja tražiti Cerničke, Tamásyje, Héderváryje. Nadalje, pouzdano nam nisu poznati ni bitni detalji o štivu koje je tvorilo sadržaj knjiga. Ipak, na temelju srodnosti ukrasnih detalja nauglica, mogu se naslutiti ishodišta temeljnih ideja i poticatelja istih. Njih valja tražiti u našem konkretnom slučaju, kao i za promatrano područje međuriječja Drave, Dunava i Save, prije svega u svjetovnom i duhovnom središtu koje je promicalo ideje o unificiranju liturgijskih knjiga. To je svakako bio kraljevski dvor u Budimu u doba vladavine Matije I. Korvina (1458. – 1490.), u kojem je 1479. godine kraljevskim nalogom potaknuta objava brevijara za dijecezu Ostrogona. Tako je po nalogu kralja Matije I. Korvina godine 1480. nastao *Breviarium Strigoniense*, paradigmatska nabožna knjiga koju je tiskao Erhard Ratdolt iz Augsburga u jednoj od svojih officina u Veneciji,²⁰ tada najsnažnijem središtu knjigotiska u Italiji (sl. 17).²¹

Prema mišljenju vrsnog poznavatelja umjetnosti renesanse Milana Pelca, u Ratdoltovoj ali i u drugim mletačkim tiskarama povezali su se prekoalpski njemački i jadranski talijanski kulturni krug.²² U te sinkrone kulturne krugove preko tiskanih ilustriranih knjiga uključuje se i hrvatska sredina sa svojim posebnostima – glagoljskim, odnosno ćirilskim pismom.²³ Na temelju povijesnih izvornika (*Breviarium Strigoniense*) te pouzdanih arheoloških dokaza, primjerice raznih inačica uglovnica i spona od korica knjiga, koje smo detaljnije vrednovali i na dragocjenim nalazima iz benediktinske opatije sv. Mihovila Arkandela na *Rudini*, ali i istodobnih analogija diljem kasnosrednjovjekovne Slavonije, prepoznajemo da je promatrani srednjoeuropski prostor što ga tvori Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo u epohi vladavine Matije I. Korvina (1458. – 1490.) tvorilo treći nezaobilazni kulturni krug. Tom kulturnom krugu pripadaju i tri primjerka nabožnih knjiga s *Rudine* za koje nalazimo dokaze u njihovoj likovnoj, tj. umjetničkoobrtnoj opremi.

²⁰ *Matthias Corvinus* 2008, 437, 10.18.

²¹ U Ratdoltovoj officini u Veneciji tiskano je s prostora Hrvatske djelo trogirskog patricija Koriolana Cipica, iz 1477., odnosno *Brevijar* zagrebačkog biskupa Osvalda iz 1484. godine (PELC 2007: 549).

²² Pelc, 2007, 549, bilj.1091.

²³ Pelc, 2007, 549, bilj. 1091.

Usporedivost benediktinskog samostana sv. Mihovila arkanđela na *Rudini* sa srodnim kompleksima samostana na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, prikazanim na zemljovidu opatija obuhvaćenih reprezentativnim djelom *Paradisum plantavit*, posvećenom tom najstarijem crkvenom redu Europe u srednjem Podunavlju (karta 2), svakako je prepoznata. Na prvome mjestu primjećujemo veliku sličnost s kompleksom benediktinskog samostana u Somogyváru (sl. 18, 1) (*Paradisum plantavit*, 2001., 350, sl. 1), ali i sa samostanima Kolozsmonostor u Erdelju (sl. 18, 2) (*Paradisum plantavit*, 2001, 445, V. 53)²⁴, Garamszentbenedek (sl. 18, 3) (*Paradisum plantavit*, 2001., 160, sl. 2), Dombovár u Srijemu (sl. 18, 4) (*Paradisum plantavit*, 2001., 359, sl. 1) i Ellésmonostor (*Paradisum plantavit*, 2001., 245, sl. 29). Riječ je poglavito o troapsidalnim, trobrodnim romaničkim opatijskim crkvama s pripadajućim samostanima i tornjevima na zapadnom pročelju.

Među navedenim analogijama romanička crkva posvećena sv. Mihovilu arkanđelu apsolutno se izdvaja čudesnim ansamblom kamene plastike – poznatim *Rudinskim glavama* koje su na jedinstven, osebujan način svakako nezaobilazan prinos europskom i svjetskom kulturnom naslijeđu.

Slika 17. Brevijar iz Ostrogona (*Breviarium Strigoniense*). Tiskao Erhard Ratdolt iz Augsburga u oficini u Veneciji 1480. godine po nalogu kralja Matije I. Korvina. (Prema *Matthias Corvinus, the King*, 2008.).

²⁴ Premda romanička crkva nema dva tornja na zapadnom pročelju.

Karta 2. Zemljovid Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva s rasporedom benediktinskih opatija (prema *Paradisum plantavit*, 2001., 475).

U našim prethodnim promišljanjima o trenutku postanka prvoga sakralnog objekta na *Rudini* bio je prisutan njegov izdvojeni, dobro zaštićeni položaj u šumovitoj osami, koja u počecima rasta samostanskih zajednica predstavlja nadomjestak *pustinji*, tj. eremitoriju. U tu osamljenu oazu iz duhovnih se pobuda povlače eremiti. Okruženi šumama upućeni su na obradu drveta, kako pri gradnji objekata, tako i pri njihovu ukrašavanju. Promatrajući *Rudinske glave*, ne možemo se oteti dojmu da su to izradevine drvodjelja koji su se oteli mašti tešući likove jedinstvenog friza koji će kasnije u romanici doživjeti replike u čvršćem, trajnijem materijalu. To su replikanti, tj. ovjekovječena bića redovnika, koji su u svom duhovnom svijetu tražili izraz, isprva tesanjem u drvu, a potom klesanjem u kamenu. Dvadesetak, do sada, prikupljenih tesera – *Rudinskih glava*, tvori dojmljiv umjetnički mozaik. Svaka kamena glava ovjekovječuje lik koji je nekoć doista živio i molio se u benediktinskoj opatiji. Tim osobama, udruženim u samostansku zajednicu, nije nedostajala ideja vodilja Benedikta iz Nursije – *ora et labora* – koja je potaknula duhovni pokret golemih razmjera. Taj se pokret na određeni način duhovno i umjetnički te gospodarski prepoznao u Europi. Svjedoci smo da je to geslo imalo odraza i podno Pšunja, gdje su u samo-

stanu sv. Mihovila arkandela redovnici molili, ali i krčili šume, obrađivali zemlju i bavili se unosnom gospodarskom granom, vinogradarstvom. Mijenjali su srednjovjekovni krajobraz i tog kutka Europe, ali su u nj unijeli i svoju umjetničku dušu.

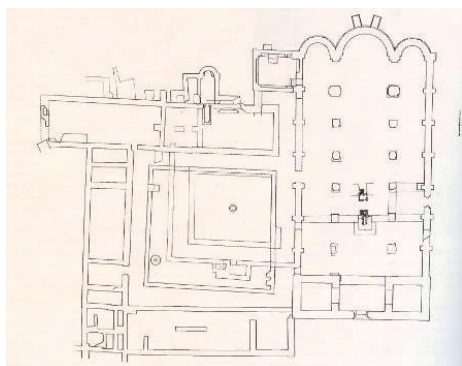
Nije nam poznato je li i u kojoj mjeri jezgra samostana na *Rudini* bila zahvaćena vrlo kratkotrajnom, ali silno razornom provalom Mongola 1242. godine. Poznata je međutim činjenica da je benediktinski samostan na *Rudini* svakako preživio taj azijski tsunami, jer se u pisanim dokumentima druge polovine 13. stoljeća među deset samostana na području srednjeg Podunavlja navodi i sv. Mihovil. Meta Mongola bili su bogati samostani.

Među posebice maštovito oblikovanim likovima koji izranjaju iz umjetničkog kruga na *Rudini* je svakako izuzetno zanimljiv prikaz ljudskog lika na kamenu u kojem nastojimo prepoznati patrona samostanskog kompleksa (sl. 19). Na prednjoj plohi, zacijelo veznog, možda ključnog kamena iznad ulaznih vrata na zapadnom pročelju crkve prikazan je, prema našem čvrstom uvjerenju, sv. Mihovil ili sv. Michael, arkandel kojega podjednako časte i poštuju i zapadna i istočna crkva. Prikazan je uzdignutih ruku ispod kojih se iza leđa arkandela jasno razabiru krila, koja tom Božjem glasniku pripadaju kao posredniku između Boga i ljudi. Odjeven je u jednostavnu naboranu halju. Taj je arkandel vojskovođa vojske nebeske i pobjednik u borbi protiv pobunjenih anđela, branitelj apokaliptičke Žene i ujedno pobjednik sedmoglavog apokaliptičkog Zmaja. Liturgijski tekstovi predstavljaju ga kao voditelja blaženih duša u raj, ali i vagatelja duša na posljednjem sudu.²⁵

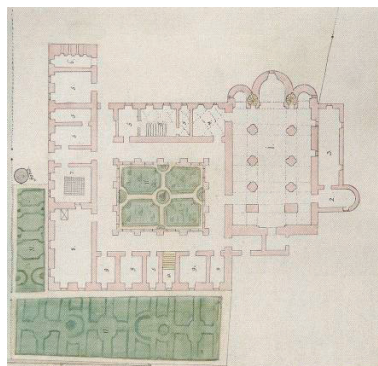
Zaključna razmatranja

Podsjetimo se na svršetku našeg priloga u zborniku posvećenom okruglom stolu *Rudina – prošlost u budućnosti* uvodnog Einsteinova citata. Zaključno možemo konstatirati da smo, u granicama danih mogućnosti, u temelje svojih razmatranja o novijim arheološkim spoznajama pribavljenim istraživanjem benediktinskoga samostana sv. Mihovila arkandela na položaju *Rudina* ugradili ili barem nastojali dotaknuti četiri temeljne odrednice koje ocrtavaju narav spomeničkog kompleksa kojem su posvećeni naši retci. Na prvome mjestu posegnuli smo za kategorijom prostora *Rudine* s kojim su organski povezani predmet i određeni događaji u vremenu.

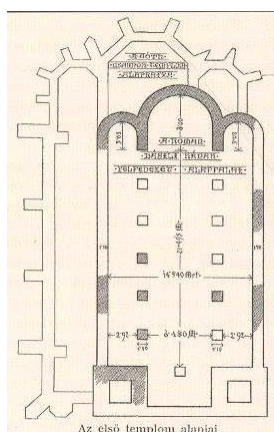
²⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 2006, (Mihovil, 433-434). Kult sv. Mihovila počinje na Istoku u 4. st., a na Zapadu potkraj 5. st. (špilja ukazanja na Monte Garganu). Kult mu raste u Rimu nakon videnja pape Grgura Velikog u 6. st. (kuga i arkandel se ukazao nad Hadrijanovim mauzolejom – „Castel Sant Angelo“). U špilji na Mont Saint-Michelu u Normandiji u Francuskoj ukazao se početkom 8. st. Na krajnjem zapadu Europe na irskom otoku Sceilg Mhichil na stjenovitom vršku 700 m iznad Atlantika nalazi se samostan posvećen sv. Mihovilu. - Herty Michael, 1993, *Les premiers ermitages et monastères en Irlande, 400-700, Cahiers de civilisation médiévale X^e - XII siècles*, Université de Poitiers Centre d'Etudes supérieures de civilisation médiévale, XXXVI Année – N° 3, Juillet-Septembre 1993.219-261.

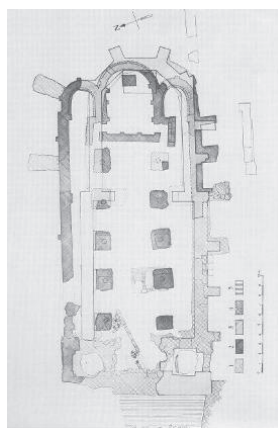
Somogyvár

Kolozsmonostor

Garamszentbenedek

Dombóvár

Slika 18. 1.-4. Usporedni tlorisi benediktinskih samostana srodnih opatiji sv. Mihovila na Rudini. (prema *Paradisum plantavit*, 2001.).

Temeljitiije smo se – na podlozi kratkotrajnih arheoloških istraživanja, organiziranih i provedenih u razdoblju 2001. – 2003. godine, kao i naknadno u novije doba – posvetili kulturnom i gospodarskom krajobrazu u koji smo uvrstili, kao bitnu novost, i spoznaje dobivene paleoklimatskim istraživanjima Europe tijekom srednjovjekovlja. Na tom su izuzetno pogodnom i zaštićenom položaju dugoga trajanja života, od prapovijesti preko antičkog do srednjovjekovnog i novovjekovnog razdoblja oblikovani raznovrsni scenariji organizacije prostora.

Slika 19. Kamen s prikazom sv. Mihovila s položaja romaničke crkve na *Rudini*.

U prilogu smo se dotakli: rezultatā daljinskih istraživanja i interpretacije mikrotopografije, potom izdvojeno ekoloških, klimatskih i socio-ekonomskih problema i toponimije. Usporedili smo građevinske strukture benediktinskog samostana na *Rudini* sa sinkronim kompleksima u srednjem Podunavlju. S obzirom na naslov priloga, u sažetom obliku dodirnuli smo ansambl romaničke plastike – *Rudinskih glava* i među njima s punim razlogom izdvojili, prema vlastitom uvjerenju, prikaz sv. Mihovila, patrona benediktinske crkve i redovničke zajednice na *Rudini*.

Na ovome mjestu ističemo, što je općenito usvojeno, da su kamene romaničke konzole – *Rudinske glave*, s troapsidalne crkve sv. Mihovila, na prvi pogled nešto samosvojno, doslovno neponovljivo. Dakle, i bez pouzdanih usporedbi. Nešto što je niknulo podno Psunja u osami velike zaravni koja je naraštaje populacija znala dugotrajno zadržati i pružiti im osjećaj mira, sigurnosti i vremena za meditaciju. Ta konstatacija svakako i dalje vrijedi dok se ne pronađu dopunski argumenti. S dužnim oprezom mislimo da za *Rudinske glave* možda ipak postoji, brojčano skromna, analogija ili, bolje rečeno, neka sličnost u samostanskoj crkvi u Jásdu, sjeverno od Blatnog jezera, gdje u lapidariju u Tihanyu, doduše postoje životinjske glave s naglašenim detaljima (šape i brkovi te velike izbuljene oči) vrlo srodne umjetničkom izričaju s *Rudine* (sl. 20). Te su glave bile u funkciji konzola. Stoga nas ta kamena plastika možda dovodi u svezu s onom na *Rudini*. Ipak, prepustimo tu nabačenu ideju povjesničarima umjetnosti kao izazov za neko moguće buduće vrednovanje.

Slika 20. Kamena plastika iz opatije u Jásdu pohranjena u lapidariju u Tihanyu (*Paradisum plantavit*, 373, sl. 3).

Vratimo se u nastavku svojem zaključnom osvrtu na daljnje pribavljene spoznaje.

Prepoznali smo skupno vrijednost ostalih ansambala pokretnih nalaza koji upotpunjuju duhovnu predodžbu o važnosti romaničke crkve i njezina predvorja te neposredne okolice kao mjesta kontinuiranog pokapanja. Ansambl papinskih olovnih bula, pronađenih unutar tlorisa crkve sv. Mihovila, poglavito onih otkrivenih u arheološkom kontekstu (papa Bonifacije IX.) ili slučajno unutar njezine središnje lađe (papa Eugenije IV.), obogaćuje ne samo sliku o važnosti rudinskoga duhovnog središta i visokog statusa tamošnjih pokojnika već brojnošću nalaza, uz pisane dokumente,²⁶ upućuje na postojanje pismohrane u sjevernom samostanskom krilu. Premda je ta pismohrana na *Rudini* stradala čak dvaput u požaru i pljačkama koje su provodili osmanski osvajači, ipak, uz osebujan ansambl kovinskih nauglica, tj. okova uglova korica knjiga, koji su jedini preostali u navedenim stradanjima, tvrdno dokazuje i postojanje barem triju nabožnih knjiga u posljednjoj trećini zadnjega srednjovjekovnog stoljeća. Pretpostavljena, ali i nalazima potvrđena, samostanska knjižnica na *Rudini*

²⁶ Na ovome mjestu zahvaljujemo kolegici Tajani Pleše, vrsnoj poznavateljici arheologije i povijesti samostanskih redova, poglavito pavlina, na dvjema pribavljenim rudinskim ispravama pape Bonifacije IX. Zbog opsega i karaktera ovog priloga, tom ćemo se problemu posvetiti drugom prigodom. Dragocjena arhivalna građa objavljena je u *MONUMENTA VATICANA HISTORIAM REGNI HUNGARIAE ILLUSTRANTIA*, Series prima, tomus quartus, *VATIKÁNI MAGYAR OKIRATTÁR*, Budapestini, 2000., 286-287.

bila je, kako to dokazuje i stilska oprema nabožnih knjiga, uklopljena u crkveni ustroj Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva u doba vladavine kralja Matije Korvina.

Dakle, *Rudina* je bogat duhovni i gospodarski otok unutar dravsko-dunavsko-savskog međuriječja, tj. srednjovjekovne Slavonije, koji u pravom smislu tih riječi poziva na žurnu zaštitu, nastavak sustavnih istraživanja i, dakako, predstavljanje našega kulturno-povijesnog identiteta kojeg još uvijek čuva taj biser u niski spomeničke uspomene Slavonije i Hrvatske i trajno daruje naslijeđu Europe.

IZVORI / SOURCES

CNI VI *Corpus Nummorum Italicorum* VI, Roma, 1922.

MONUMENTA VATICANA HISTORIAM REGNI HUNGARIAE ILLUSTRANTIA,
Series prima, tomus quartus, Vatikáni Magyar Okirattár, Budapestini,
2000., str. 286-287.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

ANDRIĆ, S. 1998 - Benediktinski samostan sv. Mihovila Arkandela na Rudini, *Zlatna dolina: godišnjak Požeštine* 4, br. 1, 1998: 31-57.

ANDRIĆ, S. 2001 - *POTONULI SVIJET. Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*, Zagreb, 2001.

ANDRIĆ, S. 2008 - Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (prvi dio). // *Scrinia Slavonica : Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 8, 2008: 55-112.

Andrić, Stanko, 2009 - Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (drugi dio). // *Scrinia Slavonica : Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 9 (2009): 57-98.

Andrić, Stanko, 2009 - Početci književne kulture // Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije. Prvi svezak / Bratulić, Josip; Ćosić, Stjepan; Iskra Janošić, Ivana; Nemeč, Krešimir (ur.). Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske; Galerija Klovićevi dvori, 2009: 477-488.

BENEDIKTINSKA OPATIJA SV. MIHOVILA RUDINA, Požega, 1997.

Einstein, Albert (1999), *MOJ POGLED NA SVIJET / MEIN WELTBILD / THE WORLD AS I SEE IT / OUT OF MY LATER YEARS / IDEAS AND OPINIONS*. Zagreb, IZVORI.

Fraser, Evan D.G. (2011), Can economic, land use and climatic stresses lead to famine, disease, warfare and death? Using Europe's calamitous 14th century as a parable for the modern age. *Ecological Economics*, 70 (2011), str. 1269-1279.

Goss, Vladimir (2007), *Stotinu kamenčića izgubljenog raja: Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, Zagreb.

- Goss, Vladimir (2010). *Rudina, sva lica*, Split.
- Gyöngyössy, M. (2004), Münzen des 15. Jahrhunderts aus Aquileia im mittelalterlichen ungarischen Geldumlauf, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, LV (1-2), Budapest, str. 138-159.
- Herty, Michael (1993), Les premiers ermitages et monastères en Irlande, 400-700, *Cahiers de civilisation médiévale X^e - XII siècles*, Univeriste de Poitiers Centre d'Études supérieures de civilisation médiévale, XXXVI Année – N° 3, Juillet-Septembre 1993., str. 219-261.
- Horvat, Anđela (1962), Rudine u Požeškoj kotlini – ključni problem romanike u Slavoniji, *Peristil*, 5, str. 11-27.
- Huszár, L. (1979). *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München.
- Ilić, Mato (2010), Arheološka topografija srednjovjekovnog Sotina. U: *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština*, 1, Split, str. 383-401.
- Jurković, Miljenko (1995), Jedan primjer hrvatsko-ugarskih veza u 12. stoljeću – *PROPRIO SVMPTV HANC TURRIM SANCTAE MARIAE UNGARIAE DALMATIAE CHROATIAE CONSTRVI ET ERIGI IVSSIT REX COLOMANVS*, [A 12. századi horvát-magyar kapcsolatok egy példája. *PROPRIO SVMPTV HANC TURRIM SANCTAE MARIAE UNGARIAE DALMATIAE CHROATIAE CONSTRVI ET ERIGI IVSSIT REX COLOMANVS*] u: *Hrvatska/Madžarska. Stoljetne književne i likovno-umjetničke veze [Horvátország/Magyarország. Évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok]*, MOST /THE BRIDGE. A Journal of Croatian Literature. The Relations Library, Zagreb, 13/1995., str. 13-17, sl. 1-8.
- Klaić, Nada (1986), Ecclesia seu monasterium Sancti Michaelis de Rudina, *Vjesnik Muzeja Požeške kotline*, 4-5, str. 33-59.
- Le Goff, Jacques 1993. *SREDNJOVJEKOVNI IMAGINARIJ Eseji*, aB Biblioteka anTI-BarBarUS, Zagreb 1993., [L'imaginaire médiéval essais] Gallimard, 1985.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (2006), Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- MARGETIĆ, D., MARGETIĆ, D. 2005, Pečat pape Eugena IV. s Rudine, *Numizmatičke vijesti* 58, str. 290-292.
- MATTHIAS CORVINUS, THE KING. TRADITION AND RENEWAL IN THE HUNGARIAN ROYAL COURT 1458-1490, Exhibition catalogue, Budapest (2008).
- Mirnik, Ivan (1984), Novac akvilejskih patrijarha iz Vukovara i optjecaj akvilejskih denara u našim krajevima. U: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, br. 9. *Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji*, Zagreb, str. 223-233.
- Mirnik, Ivan (1994), Skupni nalaz akvilejskih denara 15. st. iz Vukovara. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 26-27, Zagreb, str. 85-124.

- PARADISUM PLANTAVIT. Bencés monostorok a középkori Magyarországon/
Benedictine Monasteries in Medieval Hungary. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés
Főapátságban/ *Exhibition at the Benedictine Archabbey of Pannohalma 21 March – 11
November 2001*, Pannonhalma, 2001., urednik: Takács Imre.
- Pelc, Milan (2007), *RENASANSA. Uspomeni Cvita Fiskovića*. POVIJEST UMJETNOSTI
U HRVATSKOJ, Zagreb.
- Pleše, Tajana (2012), *Streška bulla plumbea pape Bonifacija IX.*, *Pril. Inst. Arheol. Za-
grebu*, 29/2012, str. 125-134.
- Réthy, L., Probst, G. (1958), *Corpus Numorum Hungariae*, Graz.
- Sokač-Štimac, Dubravka (1997), *Arheološka istraživanja na Rudini*. U: *Rudina – bene-
diktinska opatija sv. Mihovila, Požega*, str. 17-24.
- Szöke, Béla Miklós (1996), *Die Prämonstratenserpropstei von Alsó-Kastélydomb*.
U: Béla Miklós Szöke, *Antaeus communicationes ex Institutio archaeologico Aca-
demiae Scientiarum Hungaricae*, 23/1996., *Archäologie und Siedlungsgeschichte
im Hahöter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum
Mittelalter*, Budapest, str. 251-305.
- Šanjek, Franjo (2004), *Latinska paleografija i diplomatika*, Sveučilište u Zagrebu, Hrvat-
ski studiji, Zagreb.
- Tomičić, Željko, Tkalčec, Tatjana, Ložnjak, Daria (2002), *Izvešće o arheološkom
istraživanju nalazišta Rudina kraj Čečavca*, neobjavljeno izvješće, Instituta za
arheologiju, Zagreb.
- Tomičić, Željko, Dizdar, Marko, Ložnjak, Daria (2003). *Izvešće o arheološkim istraživa-
njima nalazišta Rudina*. Zagreb, dokumentacija Instituta za arheologiju.
- Tomičić, Željko (2004), *Regensburg – Budim – Ilok. Kasnosrednjovjekovni pećnjaci
iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe*, *Pril. Inst. arheol. Zagrebu*,
21/2004., Zagreb, str. 143-176.
- Tomičić, Željko (2009), *Suhopolje – Kliškovac: Od toponima do arheološke spoznaje!*
STAROHRVATSKA PROSVJETA, III. Serija – svezak 36, Split.
- Tomičić, Željko (2010), *O tragovima kasnosrednjovjekovne književnosti na području
Požege*. U: *Zbornik 800-ta obljetnica Požeško-slavonske županije: Zavod za znan-
stveni i umjetnički rad HAZU u Požegi, Požega*.
- Unger, E. (1997), *Magyar Éremhátározó I*. Budapest.

ELEKTRONIČKI IZVORI / ONLINE SOURCES

<http://www.newadvent.org/cathen/03052b.htm> (2. 4. 2012).

<http://www.newadvent.org/cathen/02670a.htm> (2. 4. 2012).

Recent Archaeological Knowledge on Rudina

Summary

In the period between 2001 and 2003, the public scientific Institute of Archaeology – in cooperation with the Museum of the City of Požega, under the supervision of the Conservation Department in Požega, and with the financial means of the Ministry of Culture of the Republic of Croatia – had been conducting concretely aimed archaeological field surveys, and drafting adequate basic archaeological and anthropological documentation on the Rudina site, known for the Benedictine monastery of St. Michael Archangel. The Archaeology Division of the Croatian Academy of Sciences and Arts was involved in studying and analysing the anthropological material.

In the initial phase (in 2001), the surveys included the drafting of a general geodesic situational plan of the overall monumental complex of the Benedictine monastery of St. Michael Archangel; the registration of the earlier excavated grave units; and the custody and systematic analyses of anthropological osteological finds.

Surveys that followed (in 2002 and 2003) were directed toward closer explaining of the details in the layout of the Romanesque sacral building, i.e. the church of St. Michael Archangel. During 2002, the western space in front of the western church façade was studied, along with registering and documenting the grave units found there. Subsequently, during 2003, the eastern part of the layout was studied, i.e. the three apses and the accompanying part of the sanctuary, in which interesting grave units with corresponding grave inventory were discovered.

Recent archaeological surveys have enriched the cultural, historical and artistic comprehension of the monumental complex at the foot of Psunj thanks to enabling the acquisition of new knowledge regarding the valuable finds of papal bulls, the status of the deceased, and the supplements to the information on the anthropological material. Based on the earlier finds of metal book covers, clear evidence on the existence of a monastery library of religious books dating back to the Late Middle Ages (end of the 15th century) has been provided.

By comparing the layout of the Rudina complex with synchronous monuments (i.e. Benedictine abbeys) throughout the Central Danube Region (e.g. Somogyvár, Garamszentbenedek, Dombóvár, Kolozsmonostor), many similarities were discovered, as well as possible contacts of artistic nature in one particular case (the Abbey in Jásd).

Newly acquired knowledge regarding the spatial arrangement of individual parts of the monumental complex in Rudina, obtained by a non-invasive method – geodesic measuring and remote sensing and interpretation, offers the possibilities for particularly valuable constant monitoring and archaeological evaluation of the site. This knowledge is truly fascinating and indicates real need of acquiring – by remote air and geophysical research and imaging, using GIS, and as soon as possible – maps showing individual characteristics that had been present before the archaeological surveys were conducted.

In the following surveys on the Rudina site, equal importance will have: global-level study of the surroundings of the site; landscape analysis; reconstruction of flora and fauna;

and reconstruction of climate (with regard to forming conditions for human existence). Furthermore, equally important will be the study of exchange and interaction; discovering sources of goods, their production and distribution; and study of the traffic infrastructure of the site.

The importance of the recently conducted research indicates ever stronger the necessity of drafting a well-worked-out plan for urgent conservation of the discovered sacral architecture and parallel interdisciplinary study of its undoubtedly spacious topography and its importance regarding the affirmation of the cultural heritage of Croatia, at the moment of our country's immediate joining the community of European states.

Keywords: Rudina; Benedictine Abbey of St. Michael Archangel; archaeological surveys; air imaging; papal bulls; religious books; stone plastics.

Prof. dr. sc. Željko Tomičić
Ulica Antuna Šoljana 3
10000 Zagreb
zeljko.tomicic@iarh.hr

